

УДК 821.161.2: 82 - 95

О.В. Варенікова**ГЕНЕЗА ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВА В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ
ЛІТЕРАТУРИ ХІХ – 1-Ї ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТЬ**

Постановка проблеми. Наприкінці ХІХ століття дослідження питань, пов'язаних із Т. Шевченком – його творчістю, життям, оточенням, виявляло певні багатозначні кореляції, різні методологічні підходи. У першій третині ХХ століття шевченкознавство як офіційно оформлена галузь історії літератури на той час ніби вже охопило всі боки вивчення особи (образу) самого поета, однак вчені як полемізували під час його життя, так і полемізують півстоліття по тому, знаходячи проблемні лакуни та двозначні положення.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Роль засновника шевченкознавства відводиться О. Кониському, який опублікував першу повну біографію «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя», «на довгі роки визначивши рамки, в яких розвивалася ця галузь науки» [18, с. 112]. На той час найбільше таких розвідок було опубліковано в журналі «Киевская старина», лютневі номери якого щороку традиційно присвячувалися Кобзареві. За період 1882–1897 рр. тут вийшли автобіографія, російськомовні твори Шевченка, його листування, спогади сучасників, а також розвідки М. Новицького, М. Стороженка, О. Левицького, М. Чалого та інших дослідників. Водночас у Київському університеті, за свідченнями його ж учених, розвиток шевченкознавства в 2-й пол. ХІХ–на поч. ХХ століть відбувався у взаємодії з петербурзькими, московськими, львівськими колегами [28].

Серед активних помічників О. Кониського відзначимо М. Стороженка та М. Ковалевського, які мали такий задум раніше й допомагали різноманітними матеріалами, а також А. Кримського. Інформацію надавали Л. Жемчужников, Я. Плацендар, А. Кухаренко, В. Репнін, П. Куліш, Л. Лопатинський, М. Вороний, А. Ускова, К. Юнге,

А. Костомарова. Рецензентом біографічних нарисів був Ф. Колесса, який окрім схвальних відгуків надав авторові кілька зауважень, урахованих у подальшому.

О. Кониський розумів, що з часом аналогічні розвідки отримають більшу джерельну базу й виявлять новаційні підходи: «Одначе зібрані й згуртовані мною матеріали все ще не повні, а через те і чимало ще прогалин в житті Шевченка; до того ж ще не маємо ні історії його творчості, ні критичного розгляду його творів; та й невідомо, чи скоро діждемося ми всего того, без чого повна життєпись, така, яка б всіма сторонами обіймала життя художника, поета, українця і чоловіка, діло неможливе. Праця, яку я подаю, – далека ще від тої бажаної життєписі; я вважаю її тільки хронікою Шевченкового життя і прошу як таку її трактувати» [15, с. 26]. Попри таке зменшено-значуще висловлення про власну працю, її значення як першого повного дослідження, що обіймає різні аспекти життя поета, виявилось провідним у шевченкознавстві.

Відразу по смерті Шевченка починає формуватися його міфологічний образ, що зумовлює розвиток відповідного культу, зокрема в Галичині, куди переміщується центр українського письменства – далі від дії відомих заборон на українську мову. 1879 року М. Драгоманов у праці «Шевченко, українофіли й соціалізм» намагається критикувати ці явища, за що, як відзначає О. Гриценко, професора критикували «ідолопоклонники» (за неповагу до національного пророка) та «іконоборці» (за нерозуміння природи поетичної творчості) [4, с. 134]. Натомість ця праця внесла й конструктив у майбутні шевченкознавчі студії: поряд із заявленою потребою в якісному науковому виданні матеріалів, що стосуються життя й творчості поета, «майбутні дослідники ставили одним із завдань неодмінно довести, що Т. Шевченко був не малоосвіченим мужлаєм і ледарем, а досконало орієнтувався у всьому багатстві європейської культури» [2, с.50].

Молодий дослідник Б. Грінченко вступає в полеміку з авторитетним М. Драгомановим (цикл статей «Листи з України Наддніпрянської» проти циклу «Листи на Наддніпрянську Україну»), порушуючи

питання, що безпосередньо зачіпають постать Т. Шевченка як у літературному процесі, так і в становленні української нації.

Позиція Грінченка репрезентує нову плеяду науковців і митців, яку П. Сохань характеризує як «борців за українську національну справу, які в кінці XIX–на початку XX ст. вийшли на історичну арену як нова сила, сповнена гарячого бажання активізувати придушений російським царизмом український національно-визвольний рух» [20, с. 10]. При цьому митці часом зазначали, що саме вони краще розуміють творчість Шевченка у всій її глибині, оскільки сприймають поета як символічний образ [3, с. 44] – на відміну від науковців, які бачать у ньому живу людину, чи політиків, які бачать ідола, за допомогою якого можна домогтися ідеологічних успіхів.

Серед тієї плеяди можна виокремити й публіцистів, яких цікавив етносоціальний феномен Шевченка. Таким був, наприклад, Ф. Матушевський. На думку цього автора, Шевченка та його творчість на початку XX ст. ще чекають на своїх дослідників, оскільки «навіть через сто років після його народження українська громадськість ще не має ні повної біографії, ні повного зібрання творів, ні пам'ятника великого Кобзаря» [29, с. 16].

Означений етносоціальний чинник визначено як провідний і Б. Грінченком, про що Ю. Беззуб стверджує: «послідовність Шевченка щодо обстоювання національних прав українців дуже імпонувала Грінченкові так само, як і поетова пропозиція братерської співдружності як засади співжиття для слов'янських народів» – на відміну від Драгоманова, Костомарова й Куліша, які не відмежували Україну від Росії. Недарма 1891–1892 рр. Грінченкові однодумці («повсталася молодь») утворили таємне товариство – Братство Тарасівців, яке часто трактується як перша організація, що стояла на засадах повної державної самостійності України. Вони поширювали Кобзареві думки, особливо щодо української національної незалежності, тобто трактували його як символ національної ідеї [2, с. 54].

Постановка завдання. У межах предметного кола нашого дослідження приділимо більше уваги періоду 20-х років у розвитку

шевченкознавства, який справедливо визначається вченими як найбільш плідний, оскільки в ньому поєдналися кілька методологічних підходів, що ще не зазнали кінцевої «правки» від радянських ідеологів.

Виклад основного матеріалу. У таких умовах тогочасні дослідники мали зробити вибір між академічним підходом до своєї роботи й ідеологічним. Так, знаний учений О. Дорошкевич, один з авторів збірників 1925–1926 років, який був автором подальшої аналітичної збірки «Етюди з шевченкознавства», зробив свій вибір на користь «фундаторів радянського шевченкознавства» з такими ознаками, як «вплив вульгарного соціологізму, деякі застарілі оцінки, термінологічна неузгодженість» (наприклад, залучення сполуки «методологія пролетаріату») [28]. Слід зауважити й про негативні ідеологічні його відозви на той час про своїх колег-опонентів (наприклад, щодо С. Єфремова).

С. Павличко розмежувала шевченкознавців 20-х років на «революційних» публіцистів, які прив'язували митця до революційного руху («взяли Шевченка на свій червоний прапор») і дали початок наступному періоду українського радянського літературознавства, та вчених «академічної орієнтації», які отримали змогу додати нових фарб Шевченковій творчості.

Методологічними підходами в шевченкознавстві того періоду, за словами М. Ткачука, визначалися фактологічний, історико-суспільний та історико-естетичний (див. табл. 1.1).

Окремою групою визначалися шевченкознавці, які досліджували поетику (Б. Якубовський, М. Драй-Хмара, Д. Загул, Д. Дудар, Б. Навроцький, С. Родзевич) – сюжет, стиль, ритміку поета [22, с. 96-98], а в опозиції до всіх підходів поставало «ідеологічно заангажоване соціологічне літературознавство», репрезентоване термінами «класова боротьба в творах», «революційно-демократичний світогляд», «історико-матеріалістичне тлумачення творів поета», «буржуазно-націоналістичний табір науковців».

Таблиця 1.1

**Методологічні підходи в шевченкознавстві 20-30-х років
XX століття**

Методологічний підхід	Представники	Здобутки
фактологічний: добір й опублікування відповідних шевченкознавчих матеріалів	С. Єфремов, В. Міяковський, М. Навроцький, М. Новицький, О. Новицький	Збірники «Шевченко та його доба» 1925, 1926 років, томи 3, 4 «Повного зібрання творів Шевченка»
історико-суспільний: дослідження творчості у зв'язку з суспільним життям епохи	М. Плевако, Д. Багалій, Й. Гермайзе, О. Дорошкевич	Статті про зв'язки Шевченка з кирило-мефодіївцями та петрашевцями, протистояння з «червоним культом»
історико-естетичний: розгляд на тлі ідейних течій, естетичних віянь доби, стилів і жанрів	П. Филипович, П. Рупін, Б. Варне, В. Петров	Розвідки про творчість Шевченка в руслі розвитку романтизму в Європі, про Шевченка як митця-гуманіста, національного пророка

[Складено за: Івакін 1975, с. 158; Ткачук 2014, с. 96-98].

Західноукраїнські дослідники Б. Лепкий, П. Зайцев, С. Белей, М. Возняк, Л. Рудницький, В. Щурат, С. Смаль-Стоцький, І. Огієнко, В. Сімович, Ю. Липа, Д. Донцов та ін., навпаки, розглядали творчість Шевченка крізь призму національної ідеї та «контрдикцію більшовицьким ідеям казарменого соціалізму» [22, с. 99]. Зокрема, С. Смаль-Стоцький та його учень В. Сімович репрезентують школу цілісного аналізу Шевченкових текстів, що передбачає вивчення Шевченка у взаємозв'язку його творів між собою та з його оточенням і життям – через «Щоденник», листи й російськомовні.

Поряд із тим, означені вище дослідники виконали концептуальну, основотворчу функцію шевченкознавства. Так, П. Филипович синтезував завдання для них, назвавши у сфері наукового аналізу конкретні складники – соціологічний, психологічний, формальний, історико-порівняльний та ін. аспекти творчості Т. Шевченка. С. Павличко

конкретизує думку дослідника завданнями, де «на перше місце, крім збирання матеріалів, висувалося їх вивчення з погляду різноманітних шкіл і методів літературного аналізу» [19, с. 447]. Дослідниця зазначає, що пошуки академістів відзначалися плюралізмом, який би однозначно допоміг знайти об'єднаний метод шевченкознавчих досліджень, однак уже наприкінці 20-х років «революційні» публіцисти стали перемагати у «боротьбі за Шевченка», отримавши вирішальну підтримку від ідеологічних державних структур і створивши зрештою свій синтезований метод, але вже соціалістичної літератури / культури.

Період, що передував суцільній ідеологізації Шевченка, викликає цікавість і через появу нової хвилі шевченкознавців, які у 30-х роках публікувалися у Львові та Кракові (Д. Донцов, Ю. Клен, Є. Маланюк, О. Теліга та ін.). Серед них К. Глодя виділяє С. Кушніренка – молодого поета, який з обуренням відкидає фальсифіковані поняття «червоний поет», «большевицький Кобзарь», глашатай «комуністичного раю» та називає Шевченка «найбільшим борцем за націю», «джентльменом», людиною «європейського формату, з широким інтелектуалізмом, непохитною волею і непересічними естетичними поглядами» [3, с. 45, 46].

З цих висновків С. Кушніренка видно його дослідницьку орієнтацію на антропоцентризм, що на той час затискався в лещата соціалістичних концепцій, де колективне (народне) ставилося вище за індивідуальне (людське). Такі ж терміни, як «європейський формат», «широкий інтелектуалізм» і навіть «джентльмен», узагалі в літературознавчому дискурсі були чужими, як і взагалі для соціальної політики нової держави, де впроваджувалися цілком протилежні погляди (як приклади: у кінофільмі «Чапаєв» 1934 року червоноармієць-кулеметник зневажливо називає білогвардійців «інтелігенцією»; у кожному номері журналів «Перець» і «Крокодил» обов'язково присутні карикатури на буржуазних націоналістів).

К. Глодя принагідно зазначає, що радянська влада поряд з ідеологічними концепціями (так, разом із О. С. Пушкіним український поет був проголошений адептом реалізму – саме соціалістичного)

залучала необмежені матеріальні ресурси на ідеологічне забезпечення (школи марксизму-ленінізму, партшколи, наочну агітацію, зокрема й телевізійну – художнє та документальне кіно).

Відповідно, Постанова ЦВК УРСР 1938 року «Про заснування комітету по проведенню 125-річного ювілею з дня народження Т.Г. Шевченка» ніби вже має на увазі нового Кобзаря – у розчищеному від національно свідомих елементів полі шевченкознавства – бунтаря, атеїста, інтернаціоналіста, світогляд якого сформувався в колі російських соціал-демократів. Тобто постать поета канонізується знову, тільки на іншому ідеологічному підґрунті.

З іншого боку – від української діаспори – Є. Маланюк закликає дати нації реального, нефальсифікованого Шевченка.

І. Франко був одним із перших, хто здійснив «суто наукову і літературно-критичну рецепцію феномену митця»: «дав одну з перших біографій Т. Шевченка ... визначив чотири періоди у творчості митця, наголосивши на особливостях кожного з них і показавши еволюцію творчого досвіду Т. Шевченка, динаміку його мистецького кредо ... аргументовано показав національне і світове значення творчості поета ... проаналізував особливості його стилю ... показав рецепцію творчості Т. Шевченка в перекладах» [13, с. 212].

У контексті розгляду генези шевченкознавства слід розглянути й інших дослідників кінця ХІХ–початку ХХ століть, які зробили визначальний внесок у розвиток цієї галузі літературознавства. Так, О. Кониський витратив багато часу, праці й коштів на добір матеріалу в поїздках шевченківськими місцями. Уся зібрана інформація була спрямованою на вивчення життя і творчості великого митця й конденсувалася в «Хроніці», про яку ми вже зазначали вище. Дослідник опрацював, розширив й узагальнив зібрані й надані йому матеріали. Це були не лише усні джерела, але й періодична преса, документи, діловодні й слідчі акти. Окрім того, О. Кониський до 1897 року також опублікував низку нарисів на сторінках «Зорі» та «Записок НТШ». Також слід відзначити, що «Хроніку» було перевидано з урахуванням нових матеріалів, а також опубліковано її російськомовний варіант в Росії, що було розраховано на широку публіку [18, с. 112, 114].

О. Мисюра стверджує, що серед визначальних здобутків дослідника варто назвати і його розвідки з визначення хронології творів Шевченка (першим довів, що російськомовні повісті написано ним у Новопетровському форті), першість у питанні про існування варіантів поезій, про потребу науково обґрунтованого видання «Кобзаря», а також визначення Шевченкового авторства окремих поезій (і навпаки – визначив окремі твори авторства О. Псьола, О. Афанасєва-Чужбинського, С. Руданського) і навіть малярських робіт (зокрема олією) [18, с. 116, 117]. Таким чином, різноаспектні дослідження О. Кониського з різних боків розвивали молоде шевченкознавство.

В. Петров також виявляє різнобічний комплексний підхід до вивчення творчості Шевченка. Так, аналіз «Кобзаря» у статті «Критичний розслід над текстом «Кобзаря»» (1907 р.) він розпочинає з джерел формування збірки, зазначаючи, що три чверті матеріалів «Кобзаря» взято із власних автографів Т. Шевченка періоду заслання 1847–1850 рр. та його ж альбому з віршами 1857–1861 рр. [6, с. 5].

Далі дослідник аналізує Шевченкову поетику, зокрема звертаючи увагу на актуальну й до сьогодні форму «в Україні / на Україні». Читаємо в Шевченка: «Давно колись те діялось / У нас на *Вкраїні*» («Утоплена»). В. Петров зазначає, що в інших виданнях трапляється форма *в Україні*, а загалом Шевченко часто вживав відповідник *країна*, який виправлявся видавцями на *Вкраїна* [6, с. 57, 61] – певно, через уникнення асоціації окремої етнічної території Російської імперії з окремою країною. Політичне значення має й вибір лексичних одиниць: поезія «Чигрине, Чигрине», як визначає вчений, у львівській редакції має словосполучку *московські ребра*, а у празькій – *татарські ребра* (у сучасному варіанті маємо «*московські ребра*»). Варіант *татарські* В. Петров аргументує тим, що про цих загарбників згадується нечасто, а про російських – часто [6, с. 63].

Таким чином, дослідження В. Петрова (Доманицького) у галузі шевченкознавства виявляють широкий тематичний спектр: в аналізованих у 2-му розділі нашого дослідження збірниках 1925, 1926 років він ще й висвітлює складну тему стосунків Шевченка з Кулішем.

Значний внесок у шевченкознавство початку ХХ століття зробив С. Єфремов, поставивши за мету віднайти чинники, що виносять Шевченка як митця за межі «хатньої літератури» на світовий рівень. У монографічній праці «Тарас Шевченко. Життя його та діла» дослідник прагне висвітлити не лише тематику, проблематику та художній метод творчості митця, але й передусім подати його психологічний портрет у пікові моменти життя. Відтак акцентується увага на таких фактах біографії Шевченка, як викуп з кріпацтва, поїздки в Україну, перебування на засланні та звільнення.

Так, день викупу з кріпацтва 22 квітня 1838 року коментується С. Єфремовим як момент ініціації поета – його друге народження, що робить з Шевченка, замкненого на особистих проблемах, особу нової якості з виходом у сакральний світ, на проблеми суспільства. О. Гриценко називає це початком першого етапу творення «Шевченкової легенди», оскільки дійовими особами в історії про викуп стали культові особистості тодішнього Петербурга – Брюллов, Жуковський і навіть царська родина (як учасники лотереї). Після значного резонансу в столиці молодий геній уже постав перед земляками як автор модернового «Кобзаря» [49].

В утвердженні унікальності місії поета С. Єфремов стоїть на позиціях Б. Грінченка. Так, він убачав значення «Кобзаря» в тому, що там порушується думка про потребу зрівняння у правах кріпаків і панів шляхом возз'єднання письменних людей, зокрема й панського походження, з народом і добровільної допомоги освіченої інтелігенції народові, а тому називає першу збірку Шевченка «новим Євангелієм» для людей. Відповідно поет визначається як провідник того народу (пізніше – й пророк).

С. Єфремов вважає, що увага Шевченка до діяльності Кирило-Мефодіївського товариства зумовлена насамперед тим, що братчики також переймалися долею народу. Дослідник пов'язує національний рух з просвітнім, оскільки потрібно дати народу знання, щоб він «свідомими очима дивився на світ Божий та на природу й стосунки людські» [10, с. 213]. Для нього Шевченко – це людина, яка передбачила скасування кріпацтва й у своїх творах проектувала майбутнє,

тобто пророк, а також страдник, що кару прийняв за людей нерозумних (цю думку згодом актуалізували дослідники Г. Грабович, О. Забужко, О. Пріцак та інші).

Дослідники 20-х років активно розробляли тему джерел творчості Шевченка, у межах якої найбільш дискусивним було питання рецепіювання, зокрема певних сюжетів і образів європейської чи російської літератур. Тут виявлялися два полярні полюси – або трактування Шевченкової творчості як безпосереднього результату зовнішнього впливу, або ж як автохтонного українського митця, природа якого екзистенційна.

Як одне з продуктивних джерел вивчення Шевченка вченими вважається його листування, аналіз якого дає чимало інформації – і не лише суто біографічного характеру, але й комплексного літературознавчого. Недарма ще Аристотель відзначав, що епістолярна форма «дозволяє автору залишатися самим собою» [1, с. 1], тобто дає можливість максимально виразно виявити характер і переконання автора, навіть потаємні його мотиви й інтенції.

Опублікування листів Т. Шевченка розпочинається одразу ж по його похованні. Журнал «Основа» у жовтні 1861 року друкує 5 листів поета до Я. Кухаренка та 4 – до М. Щепкіна. Редакція навіть звертається до читачів надсилати ще не відомі листи Шевченка, оскільки вони «вже стали власністю всієї рідної землі – всієї Слов'янщини» [27, с. 3].

Упродовж 1862 року в «Основі» публікуються листи Т. Шевченка до М. Лазаревського, О. Козачковського, графа С. Тарновського, П. Куліша та інших. За два роки було опубліковано понад 60 листів поета до різних адресатів, що стало основою для вивчення його епістолярію. Відповідно до зібраних нових матеріалів 1882 року з'являється дослідження М. Чалого «Життя і твори Тараса Шевченка», де автор наголошує на важливості відкриття нових епістолярних матеріалів. І вже в 1883-1900 роках журнал «Київська старовина» публікує 26 новознайдених листів Т. Шевченка.

О. Кониський з середини 1870-х років також розпочав збирати листи поета. За словами О. Мисюри, «подібні збірки епістолярної

спадщини відомих людей для XIX століття були не рідкістю, але чим більший інтерес проявлявся до листів, тим більшу ціну могли за них правити, в залежності від того, до чийх рук потрапляла подібна спадщина» [18, с. 116]. Першу ж спробу офіційного комплексного епістолярного видання 1911 року здійснив В. Яковенко, проте без коментарів і вступної статті до листів Шевченка, з переробленим первинним текстом.

Зрештою академік С. Єфремов 1929 року видає збірку листів із Шевченкового епістолярію, де з представлених 225 листів 12 публікувалися вперше. Тривалий час це було фактично єдине наукове видання листів Т. Шевченка – з первинним варіантом текстів, укладенням за хронологією та розшифруванням ініціалів і криптонімів поетових комунікантів. До групи ініціаторів видання входили також автори й редактори збірників 1925 і 1926 років П. Филипович, М. Новицький, П. Рулін, О. Новицький, які розробили серйозний науковий коментар до листування великого митця.

Якщо дослідники-шевченкознавці минулих часів були обмежені в засобах досягнення своєї мети (недостатній доступ до літературних оригіналів, утиски цензури, ідеологічна зумовленість тощо), то сучасні вчені мають більше можливостей, хоча не варто забувати про традиційний неповний доступ українців до архівних матеріалів. Одна з сучасних переваг – це фіксований хоча б певною мірою тематичний простір шевченкознавчих студій.

Так, у монографії «Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу» О. Забужко наводить такі тематичні опозиції, дихотомії, кореляції, що набувають додаткових особливостей у кожен період шевченкознавства – в умовах різних ідеологій і політичних режимів, – а тому будуть постійно поставати нові горизонти розгляду поетати Шевченка, зважаючи ще й на особисті смаки дослідників, їхні національні пріоритети та світоглядні принципи. Також слід зважити на слова дослідниці про глибину творчості Т. Шевченка, що дозволяє будь-яку теорію та методологію аргументувати прикладами з його поезій. Навіть деякі його особисті погляди спрощуються його ж поетичними висловами [11].

Учені другої половини ХХ століття, які досліджували постать Шевченка, зокрема й використовуючи здобутки шевченкознавців кінця ХІХ – першої третини ХХ століття, долучають до предметної системи галузі широкий спектр й інтегрованих із літературознавством наук. О. Данильченко зазначає, що таким чином досліджуються питання історіософії митця (Ю. Барабаш, І. Дзюба, Л. Плющ, І. Скакальська), суспільно-політичні й морально-етичні аспекти творчості (О. Боронь, О. Забужко, Г. Клочек, Д. Наливайко, О. Сліпущко, С. Смаль-Стоцький), релігійні та жанрово-стильові доміанти (О. Бігун, С. Задорожна, М. Євшан, Я. Розумний, В. Смілянська), творче оточення (Ю. Барабаш, Л. Задорожна, І. Мегела, Д. Наливайко, Є. Нахлік). Архетипну структуру частково досліджено Г. Грабовичем, О. Гудзем, Н. Слухай, А. Шестак та ін. [5, с. 47-48]. Більшість із цих учених вивчають Шевченка комплексно, проводячи кореляції між, скажімо, кирило-мефодіївськими ідеями та релігійністю поета (М. Мицан, О. Яровий) або між релігійністю та мелодійністю / ритмікою (А. Гуляк).

Важливою формою реалізації шевченкознавчих студій кінця ХІХ–початку ХХ століть стали збірники. П. Куліш видає «Записки о Южной Руси», де поряд з етнографічними й фольклорними матеріалами (1 том) публікує літературний збірник (2 том) зі своїм оповіданням «Орися» та поемою Т. Шевченка «Наймичка». Тобто схема тематичного, однак різножанрового збірника відповідала тогочасній меті просвітництва й виконувала функцію ознайомлення (у цьому разі – з українською народною культурою).

Такими ж збірками були на той час «Малорусский литературный сборник» Д. Мордовцева за активної участі М. Костомарова (переклади, фольклор, поезії), «Украинец» М. Максимовича, де автор подає власні праці, але різної тематики та жанрів (переклади, статті, пісні), «Хата» П. Куліша (твори українських літераторів з коментарями укладача), що є попередницею періодичного видання – журналу «Основи», який за два роки свого існування набув значної популярності в колі російської інтелігенції (видавався в Петербурзі) [23, с. 9].

Після Валуєвського указу протягом двадцяти років жодних збірників чи альманахів не видається. Однак на Західній Україні ця справа вже розвинулася, і після збірників «Зоря галицькая» Б. Дідицького, «Slovo na slovo do redaktora «Slova» А. Кобилянського з'являється «Галичанин», де вже друкуються твори й літераторів із підросійської України. Надалі журнали «Друг», альманах «Дністрянка» не лише вміщували літературні твори, але й були виразниками передових думок, а з активним долученням І. Франка як укладача й редактора збірники «Громадський друг», «Дзвін», «Молот» уже концептуально висвітлювали українські питання в рубриках «Вісті з Галичини» та «Вісті з України».

Наприкінці XIX століття О. Кониський і М. Старицький видають альманах «Луна», у Києві також видається альманах «Рада», в Одесі – збірник «Нива», у Херсоні – «Степ» (а також у Чернівцях «Буковинські альманахи»).

Зрозуміло, що більшість збірників включали й матеріали, пов'язані з життям і творчістю Т. Шевченка. Так, у збірнику «Ватра» (м. Стрий) поряд із літературознавчими статтями подано різноманітні матеріали про славетного поета, в антології «Акорди» – його пізню лірику, в альманасі «Луна» – добірку поезій. Узагалі на кінець XIX–початок XX ст. вийшло десятки збірників, присвячених пам'яті митця, зокрема «Вінок Т. Шевченкові. Из віршів українських, галицьких, білоруських і польських поетів. Збірка з примітками М. Комарова» (м. Одеса, 1912 р.). Варто зауважити, що згадки про великого поета тоді вилучалися цензорами зі збірок. Таке трапалося, наприклад, зі споминами Д. Мордовцева про Шевченка, які було вилучено з видання «Літературний збірник, зложений на спомин О. Кониського» (1903 р.) [23, с. 18-19].

У 20-х роках однією з популярних у науковому колі форм публікації результатів досліджень були «шевченківські збірники», перший з яких видано 1921 року (під ред. Є. Григорука і П. Филиповича) [21]. Надрукований у важкий час різноманітних трансформацій, він не був ідеально укладений. Так, вступну статтю П. Филиповича було розташовано всередині. Інша його замітка мала більш публіцистичний

характер, як і стаття А. Лободи «Шевченко як голос народної душі» [24; 17]. Більш аналітичними є статті Б. Якубського «Форма поезій Шевченка» [31] та О. Дорошкевича «Природа в поезії Шевченка», що розкривають деякі стилістичні риси творчості великого поета.

Остання з цих статей дещо кон'юнктурно декларує еволюційний процес переходу творчості поета з романтичних інтенцій, зокрема ідеалізації «славного минулого» України, до критичного сприйняття тогочасних реалій і «реалістичної манери писання» [7, с. 82, 87].

Порівняно зі збіркою 21-го року, Шевченківський збірник 1924 року (до 110-ї річниці від дня народження поета) було заплановано як академічний щорічник [26]. П. Филипович, як одноосібний редактор, намагався надати виданню вже суто наукового характеру – з глибокими дослідницькими темами, відповідним мовним стилем. Сам він підготував для збірника фундаментальну статтю «Шевченко і декабристи» [25], яку пізніше розширив до окремого видання.

Збірник 1924 року містив біографічні матеріали, неопубліковані Шевченкові листи. Важливими у ньому є статті О. Дорошкевича, Д. Загула, Д. Дудар, Б. Якубського та ін., де поряд з ідеологічними проблемами (відносини митця з самодержавством, віднайдення певних соціалістичних кореляцій у його житті та мистецтві) розглядаються суто поетичні (поетове римування) або екстратекстові (контекст епохи). Так, у статті С. Єфремова «На нерівних позвах (Шевченко і самодержавіє)» зазначається про ставлення митця до царизму, про позбавлення українського народу чужого впливу. Водночас О. Дорошкевич у статті «Шевченко в соціалістичному оточенні» пише про обізнаність поета з шуканнями і проблемами російської та польської передової інтелігенції, що свідчить про тогочасну пов'язаність літературних і соціальних процесів сусідніх слов'янських народів. Зрозуміло, що в межах одного політичного простору Російської імперії представники інтелігенції, як передової частини народу, були пов'язані тісними стосунками, незважаючи на національне й соціальне походження [8].

Сучасні шевченкознавці зазначають, що попри переважання у збірнику таких біографічних статей «з марксистською тенденцією

інтерпретації», можна вважати заслугою П. Филиповича, як редактора, включення наукових розвідок з питань поезики Шевченка літераторів Д. Загула і Д. Дудар, а головне – Б. Якубського, який у статті «Із студій над Шевченковим стилем» «уперше в українській філології» застосував «статистичний метод аналізу вірша» і вперше довів «ритмічне багатство та музичну витонченість ямбів «Кобзаря» [28]. Він докладно проаналізував ритмотворчі чинники – словоподіл, «анжамбеман», чергування закінчень рядків, строф та інші, що формують ідіостиль митця.

Б. Якубський підсумовує, що в поетичній творчості Шевченка використано і метро-тонічний чотиристопний ямб, і силабічний 12-складовий вірш, і народну коломийку [31]. Учений продовжив це дослідження у збірнику 1926 року у статті «До проблеми ритму Шевченкової поезії» [30], де критикує концепцію С. Смаль-Стоцького щодо ритміки поета, що заперечує використання тим силабо-тоніки та вплив на його техніку віршування російської та польської поезії XIX ст.

Окрім літературознавчих розвідок, до збірок увійшли й статті про зображувальне мистецтво («Автопортрети Т.Г. Шевченка» О. Новицького), театр («Шевченко і театр» П. Руліна), що супроводжується деякими ілюстраціями (портрети П. Енгельгардта, А. Племянникова та ін.) з коментарями та дискусійними вставками. У збірниках наявні й інші ілюстрації – своєрідні додатки (наприклад, лист Т. Шевченка до М. Щепкіна та листи до поета, написані М. Максимович, а також фотографічна репродукція на окремій вклейці листа поета до графа Толстого). Зазначений лист, на нашу думку, репрезентує менеджмент (у сьогоденних реаліях) підготовки збірок «Шевченко та його доба», оскільки містить посилання за інстанціями «із проханням заступництва» [16, с. 378].

Статтю С. Єфремова «Епілози до Кирило-Мефодіївської справи» можна вважати представницею історико-правової науки, оскільки там надається інформація про документ – наказ 1847 року до канцелярії Одеського жандармського штабу, що був опублікований уперше. Однак загалом це є бібліографічним надбанням – поряд із

матеріалом статей А. Лободи «Шевченко і Некрасов», В. Петрова «Куліш і Шевченко» та «Матеріали до історії приятелювання Куліша й Шевченка р. 1856–1857-го», П. Рудіна «Шевченко і Щепкін», що стосуються взаємин митця з друзями та знайомими.

Водночас сучасні дослідники критично ставляться до літературного аналізу у статтях збірників, визначаючи, що вже в самій назві збірників «Шевченко та його доба» «було дано установку на марксистське вивчення творчості поета переважно в історичному контексті, на тлі його епохи» [28]. У загальному плані ці збірники й попередній «Шевченківський збірник» репрезентують, за словами Є. Лебідь-Гребенюк, особливості «важливих на той час документів і розвідок про творчість поета, його літературне оточення та характеристику епохи» [16, с. 376]. Дослідниця зазначає, що збірники «Шевченко та його доба» було створено як репрезентацію результатів підготовки академічного видання творів митця, оскільки вони містять відповідні документи та статті про творчість Т. Шевченка, його літературне оточення та епоху.

Окрім шевченкознавчих публікацій, зокрема в «шевченківських збірниках», варто відзначити й лекційну університетську діяльність окремих учених. Так, професор В. Перетц наприкінці 20-х – на початку 30-х років досліджував українське віршування на основі аналізу поезики Т. Шевченка. Лекційний курс з історії української літератури ХІХ ст. М. Зерова було навіть розмножено в умовах тогочасної бібліографічної техніки [12]. Дослідник зробив у ньому докладний огляд попередніх здобутків шевченкознавства, додаючи власні спостереження над поезикою Шевченка та висновки щодо новаторських її особливостей. Зрозуміло, що він як лектор був зобов'язаний використовувати метамову «соціологічної методології», і тому професор з 1923 року робить із неї «інструмент соціально-психологічного аналізу» [28, с. 74].

Висновки. К. Глодя та О. Гриценко зазначали, що взагалі будь-яке концептуальне переосмислення парадигми української культури майже завжди «розпочинається з нового тлумачення ролі й значення Шевченка. Куліш та Костомаров, Франко та Драгоманов, Єфремов,

Коряк та Річицький, Донцов та Маланюк, у часи сучасної України – Драч, Дзюба, Грабович та ін. у своїх культурологічних пошуках обов'язково «бралися за Шевченка», за «нове прочитання» його творчості та світогляду, адже літературні твори потребують свого критичного перечитання на кожному новому історичному етапі [3, с. 48; 6, с. 164], щоб не стати мертвою та не потрібною народіві.

Література

1. Античная эпистолография. Москва: Наука, 1967. 287 с.
2. Беззуб Ю. В. Володимир Міяковський – дослідник українського національного руху 40-80-х років XIX ст. Юрій Віленович Міяковський. Збірник наукових праць Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії. 2011. № 27. С. 76–82.
3. Глодя К. Шевченко і ми (Кобзар в інтерпретації Сергія Кушніренка). Мандрівець. 2014. № 3. С. 44–51.
4. Гриценко О. Духовний батько нації (Тарас Шевченко). Герої та знаменитості в українській культурі. Київ: УЦКД, 1999. С. 97–165.
5. Данильченко О. Архетипи героя та антигероя у творчості Тараса Шевченка. Шевченкознавчі студії : збірник наукових праць Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. 2014. Вип. 17. С. 41–51.
6. Доманицький В. Критичний розслід над текстом «Кобзаря». Київская Старина. Київ: Друкарня Т-ва Просвіщення, 1907. 78 с.
7. Дорошкевич О. Природа в поезії Шевченка. Тарас Шевченко. Збірник. Київ, 1921. С.75–93.
8. Дорошкевич О. Шевченко в соціалістичному оточенні. Шевченківський збірник. Київ, 1924. С. 23–44.
9. Єфремов С. Шевченко в своєму листуванні. Шевченко Т. Повне зібрання творів. Т. 3: Листування. Текст. Коментарій. Київ: ДВУ, 1929. С. XI–XXXVI.
10. Єфремов С. Шевченко: Збірка. Київ, 1914. 226 с.
11. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 4 вид. Київ: Факт, 2009. 148 с.
12. Зеров М. К. Про Шевченка: лекції XXIV–XXXIII. Твори. Київ, 1990. Т.2. С.135–185.
13. Злогник-Шагіна О. Феномен Тараса Шевченка у літературно-критичній рецепції І. Франка. Шевченкознавчі студії: збірник наукових праць

- Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. 2014. Вип. 17. С. 212–217.
14. К биографии Т. Шевченко. Киевская старина. 1885. Кн. 2. С.331–334.
 15. Кониський О.Я. Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. Київ, 1991. 702 с.
 16. Лебідь-Гребенюк Є. «Шевченківський збірник» (1924) і річники «Шевченко та його доба» (1925, 1926): з історії рецепції творчості та образу поета. Шевченкознавчі студії. 2014. Вип. 17. С. 376–381.
 17. Лобода А. Шевченко як голос народньої душі. Тарас Шевченко. Збірник. Київ, 1921. С.25–32.
 18. Мисюра О. О. Кониський – засновник шевченкознавства. Сіверянський літопис. 2010. № 6. С. 112–121.
 19. Павличко С. Моделі шевченкознавства в радянській і не радянській науці. Павличко С. Теорія літератури. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 664 с. С. 447–456.
 20. Сохань П. Б.Д. Грінченко – М.П. Драгоманов: діалоги про українську національну справу. Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. Київ: Ін-т української археографії НАН України, 1994. С. 5–17.
 21. Тарас Шевченко. Збірник. Київ, 1921. 126 с.
 22. Ткачук М. Цикл праць про Шевченка крізь оптику цілісного аналізу Василя Сімовича. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Літературознавство: присвяч. 200-річному ювілею від дня народж. Т. Шевченка. Тернопіль: ТНПУ. 2014. Вип. 40. С. 94–108.
 23. Українські літературні альманахи і збірники ХІХ – початку ХХ ст. Київ: Наукова думка, 1967. 370 с.
 24. Филипович П. Поет огненного слова. Тарас Шевченко. Збірник. Київ, 1921. С. 33–48.
 25. Филипович П. Шевченко і декабристи. Шевченківський збірник. Київ, 1924. Т.1. С.25–41.
 26. Шевченківський збірник. Том 1. Київ: Вид-во СОРАБКОП, 1924. 152 с.
 27. Шевченко Т. Листи до Я. Кухаренка та М. Щепкіна. Основа. 1862. Кн. 10. С.2–7.
 28. Шевченкознавство у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (1860–2003): колективна монографія. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. 322 с.

29. Якобчук С. Особистість і творчість Т.Г. Шевченка у публіцистичній спадщині Ф.П. Магушевського. Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки». 2010. Випуск 178. С. 12–18.
30. Якубський Б. До проблеми ритму Шевченкової поезії. Шевченківський збірник. Збірник другий. Київ: Вид-во КНИГОСПЛКА, 1926. С. 70–82.
31. Якубський Б. Форма поезій Шевченка. Тарас Шевченко. Збірник. Київ, 1921. С.49–73.

Анотація

О.В. Вареникова. Генеза шевченкознавства в історії української літератури XIX – 1-ї третини XX століть

Стаття присвячена проблемі векторності шевченкознавчих досліджень XIX – 1-ї третини XX століття.

Наприкінці XIX століття дослідження питань, пов'язаних із творчістю, життям, оточенням Т. Шевченка виявляло певні багатозначні кореляції, різні методологічні підходи. У першій третині XX століття вчені не припиняли полемізували, знаходячи проблемні лакуни шевченкознавства та двозначні положення.

У статті приділяється особлива увага періоду 20-х років у розвитку шевченкознавства, який справедливо визначається вченими як найбільш плідний, оскільки в ньому поєдналися кілька методологічних підходів, що ще не зазнали кінцевої «правки» від радянських ідеологів.

Розглядаються наукові розвідки таких учених, як В. Доманицький, М. Драгоманов, С. Єфремов, О. Кониський, П. Филипович, Б. Якубський, що присвячені вивченню різних аспектів життя та творчості Т. Шевченка, аналізуються збірники «Шевченко та його доба», «Шевченківський збірник».

У результаті здійсненого аналізу відстежена динаміка методологічних підходів до творчості Т. Шевченка та його образу.

Ключові слова: генеза, шевченкознавство, шевченківські збірники, методологічні підходи, феномен, епістолярій, цілісний аналіз, джерела творчості.

Аннотация

Е.В. Вареникова. Генезис шевченковедения в истории украинской литературы XIX – 1-й трети XX столетия

Статья посвящена проблеме векторности шевченковедческих исследований XIX – 1-й трети XX столетия.

В конце XIX века исследования вопросов, связанных с творчеством, жизнью, окружением Т. Шевченко проявляло определенные многозначные корреляции, различные методологические подходы. В первой трети XX века ученые не прекращали полемицировать, находя проблемные лакуны шевченковедения и неоднозначные положения.

В статье уделяется особое внимание периода 20-х годов в развитии шевченковедения, который справедливо определяется учеными как наиболее плодотворный, поскольку в нем соединились несколько методологических подходов, которые еще не испытали конечной «правки» советских идеологов.

Рассматриваются научные исследования таких ученых, как В. Доманицкий, Н. Драгоманов, С. Ефремов, А. Конисский, П. Филиппович, Б. Якубский, посвященные изучению различных аспектов жизни и творчества Т. Шевченко, анализируются сборники «Шевченко и его время», «Шевченковский сборник».

В результате проведенного анализа отслежена динамика методологических подходов к творчеству Т. Шевченко и его образа.

Ключевые слова: генезис, шевченковедение, шевченковские сборники, методологические подходы, феномен, эпистолярный, целостный анализ, источники творчества.

Summary

O.V. Varenikova. Genesis of Shevchenko Studies in the History of Ukrainian Literature of the 19th - 1st Third of the 20th Century

The article is devoted to the problem of vector solving of Shevchenko studies of the 19th - 1st third of the 20th century.

At the end of the nineteenth century, research on issues related to creativity, life, and the environment of T. Shevchenko showed some significant correlations, different methodological approaches. In the first third of the twentieth century, scientists did not stop controversy, finding problem lacunae of Shevchenko and ambiguous positions.

The article pays particular attention to the period of the 20s in the development of Shevchenko studies, which is fairly determined by scientists as the most fruitful, since it combines several methodological approaches that have not yet undergone a final “correction” from the Soviet ideologues.

The scientific investigations of such scholars as V. Domanytsky, M. Drahomanov, S. Yefremov, O. Konysky, P. Filipovich, B. Yakubsky, which

are devoted to the study of various aspects of T. Shevchenko's life and work, are analyzed, miscellany" Shevchenko and his day " ; " Shevchenko miscellany".

As a result of the carried out analysis, the dynamics of methodological approaches to the work of T. Shevchenko and his image were monitored.

Key words: genesis, Shevchenko studies, Shevchenko collections, methodological approaches, phenomenon, epistolary, holistic analysis, sources of creativity.

Інформація про автора

Варенікова Олена Володимирівна – ORSID: 0000-0001-9869-3201; старший викладач кафедри української та світової літератури Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна.